

Turkeys voting for Christmas

Paul Cliteur

In *Rekenschap* is een discussie gestart over de koers van het Humanistisch Verbond waaraan nu twee bijdragen zijn geleverd; één door Kunneman en één door Tielman.¹ Het is jammer dat deze discussie plaatsvindt in een blad dat slechts door een klein deel van de leden van het Humanistisch Verbond wordt gelezen (zoals Clari Passchier opmerkt in een ongepubliceerde reactie op het stuk van Kunneman),² maar dat is in zekere zin een onderdeel van het probleem dat in die discussie wordt aangesneden. Het lijkt mij een belangrijke discussie die ons kan stimuleren tot het ontwikkelen van een heldere visie op de doelstellingen van de vereniging. Ik vond het dan ook spijtig dat ik op de eerste uitnodiging van hoofdredacteur Tielman om een reactie te schrijven verstek moest laten gaan. Dat was in eerste instantie vanwege een verblijf in het buitenland. Later was er weer een ander probleem, namelijk de vraag of ik op de valreep zou moeten proberen een hoofdbestuurstandpunt te vertolken danwel op persoonlijke titel zou reageren. Terug van vakantie en met een beperkte termijn als voorzitter in zicht waren deze problemen echter verdwenen. Ik kan mij dus nu naar hartelust in de discussie storten en daarmee de rol vervullen van adviseur van het bestuur van het Humanistisch Verbond, net als Kunneman en Tielman. De zaak is er belangrijk genoeg voor. Het Humanistisch Verbond staat – net als vele andere naoorlogse organisaties – voor een jubileum en dan dient zich als vanzelf de vraag aan: waar willen we heen de komende vijftig jaar?

Waar gaat de discussie over?

Allerlei vragen dringen zich op. Zijn de idealen van het Humanistisch Verbond zoals neergelegd in de beginselverklaring van 1973 nog te handhaven? De vernieuwde statuten van 1995 doen vermoeden van wel. Die beginselverklaring is namelijk onverkort gehandhaafd. Kennelijk streven we nog steeds naar het verdiepen, verbreden en verbreiden van de humanistische levensovertuiging, zoals het daar vermeld staat.² Maar is het nog mogelijk om mensen op basis van een collectieve levensbeschouwelijke identiteit te binden ('allen te verenigen die met het beginsel instemmen') of is dat een verouderd ideaal uit de verzuilde tijd die achter ons ligt?

Hoe de twee schrijvers hier tegenover staan, lijkt me duidelijk. Kunneman betwist dat deze idealen nog langer een realistisch verwachtingspatroon zijn en hij is dan ook nooit lid geworden van het HV (wel sinds kort donateur, zoals hij in zijn artikel vermeldt). Dat is consequent omdat de beginselverklaring uiting geeft aan een vertrouwen in organisatie op basis van een collectieve identiteit. Wie dat krachtens zijn wereldbeschouwelijke overtuiging niet kan onderschrijven zou weinig principieel zijn door lid te worden. De oud-voorzitter Tielman deelt die idealen overigens wel.

Ik ben het inhoudelijk grotendeels eens met Tielman. Dat is niet erg verbazingwekkend, want lag het anders, dan had ik ook nooit bestuurlijke verantwoordelijkheid kunnen aanvaarden. Maar toch, er blijft iets onbevredigends aan de discussie zoals deze tot nu toe gevoerd is. Wat blijft hangen, is dat Kunneman een uitvoeriger antwoord moet krijgen op zijn

uitdagende visie dat het door individualisering niet meer mogelijk zou zijn mensen op basis van een collectieve identiteit te binden.

Natuurlijk, Kunneman creëert tegenstellingen die voor het probleem waar het dispuut om draait niet echt verhelderend zijn. Het expliciete en het impliciete humanisme sluiten elkaar niet uit. In het handelen manifesteert zich een impliciet humanisme (althans dat is de bedoeling), maar uitgedaagd tot het afleggen van rekenschap over het eigen handelen zal men duidelijk dienen te maken vanuit welke principes men werkt (expliciet). Het is dan ook geen vraag of het ene belangrijker is dan het andere. Het is beide belangrijk. Waar de discussie over zou moeten gaan is de vraag of het de taak van een geestelijk genootschap is een expliciet humanisme te presenteren. Op die vraag zegt Kunneman 'nee', en ik zeg even gepassioneerd 'ja'.

Het frappante is overigens dat doordat Kunneman zo scherp stelt voor welke keuze het Humanistisch Verbond geplaatst staat, ik mij sterker verwant voel met *hem* dan met welke andere scribent over dit onderwerp. Ik zeg dat nog maar eens. Wat uit de bijdrage van Kunneman naar voren komt, is dat het HV zou moeten kiezen. Aan het eind van een interview in de *Humanist* zegt hij dat nog krachtiger dan in *Rekenschap*: 'Ik vind dat we, zeker intern, als de donder helder moeten krijgen waar het Humanistisch Verbond naar toe moet.'³

Precies. Maar daarmee eindigt de overeenkomst met wat door Kunneman gepresenteerd wordt en wat ik hier wil betogen, want ik wil uiteenzetten dat het HV nu precies *niet* moet doen wat Harry Kunneman over een reeks van jaren zeer consistent en met grote belezenheid en vaardigheid heeft uitgedragen, namelijk het opgeven van identiteit, zowel ten aanzien van de bezinningsactiviteiten alsook ten aanzien van de levensbeschouwelijke grondslag van het geestelijk werk. Opnieuw geldt echter: zijn schets van het dilemma en daarmee van de keuzemogelijkheden is onovertroffen. Ik denk dat het HV moet kiezen voor *hetzij* het model van de identiteitsgebonden levensbeschouwing en voor een daarmee samenhangend HV als een geestelijk genootschap in de vorm van een vereniging, *hetzij* voor het model van een neutrale instantie die zich bezighoudt met levensvragen en het daarmee corresponderende organisatie-model.

Geen platform, wel geestelijk genootschap. Drie argumenten daarvoor

Persoonlijk zou ik niet willen inzetten op het model van het HV als een neutraal platform voor levensvragen. Ook niet als je dat zou willen definiëren als een nieuwe identiteit. Ik vind dat het HV trouw moet blijven aan de idealen van een identiteitsgebonden levensbeschouwelijke vereniging en dat het HV dit model moet revitaliseren. Ik denk 1) dat daaraan in de vereniging behoefte bestaat en ook 2) dat daarvoor een toekomst in het verschiet ligt, maar vooral, ja vooral, is het 3) goed in zichzelf, dat wil zeggen: los van de consequenties.

Dit zijn natuurlijk nogal boude beweringen. Laat ik daar nog een paar opmerkingen over maken. Over 1) kan alleen de vereniging zich uitspreken. Hoe weet ik wat die vereniging wil? Ik spreek een vermoeden uit op basis van contacten die ik heb in de vereniging, maar het is natuurlijk mogelijk dat die niet representatief zijn of dat ik de geluiden die ik opvang niet goed interpreteer. Dat laatste moet je nooit uitsluiten, omdat je hoort wat je *hoopt* te horen.

Over 2) kan eigenlijk niemand harde uitspraken doen. Ook marketingdeskundigen kunnen hierover alleen maar gissen. Experimenten met het donateursmodel stemmen mij echter niet onverdeeld optimistisch. Hoewel hiermee serieuze experimenten zijn gedaan, heeft

dat toch niet de enorme ledenwinst of winst van donateurs opgeleverd die sommigen daarvan verwacht hadden.

Dat laatste punt is overigens iets waarover enorm wordt gespeculeerd. Door mij, maar ook door anderen. De één zegt: stel nu eens dat we een soort van *grass-roots* humanisme zouden kunnen gaan presenteren. Geen drammerige ideologische verhalen van *high-brows*, maar aansprekende thema's voor een groot publiek. Niet te veel verenigingsidee, want dat schrikt af. Magazine-achtige benadering van publicaties. Zouden we dan niet de grote doorbraak aan leden kunnen bewerkstelligen? De ander stelt daartegenover: dat lukt niet en *kan* ook niet lukken. Mensen willen namelijk niet lid worden of doneren voor iets dat zich onvoldoende onderscheidt van wat zij overal kunnen kopen. Het is een misvatting om te denken dat wanneer je maar aansluit bij de trends dat mensen er dan wel warm voor lopen.

Ik voel mij het meest aangetrokken tot het laatste standpunt. Ik denk dat het Humanistisch Verbond een tamelijk scherp geprofileerde bestaansvisie moet presenteren en dat het juist afstand moet nemen van de platformgedachte. Platforms zijn er voldoende, van de Balie tot de Rode Hoed. Ik geloof juist dat mensen te binden zijn met een scherp geprofileerde levensbeschouwing die houvast geeft bij bestaansvragen. Dát moet de grondslag zijn van het geestelijk werk, maar dat moet het geestelijk genootschap dan ook in de aanbieding hebben aan bezinning. Bezinning en geestelijke verzorging liggen immers in elkaars verlengde.

Maar nu ben ik toch weer over afzetmarkten aan het praten. De kern van mijn benadering schuilt echter in wat ik nog ga zeggen, namelijk dat het ons als geestelijk genootschap in eerste instantie daarom niet moet gaan.

Dat brengt mij op 3), de derde reden om in te zetten op het model van de identiteit: ik ben de afgelopen jaren meer en meer ervan overtuigd geraakt dat we – het HV bedoel ik – moeten doen wat ons *inspireert*, niet wat ons *groter maakt* (anders konden we beter iets anders dan levensbeschouwing gaan verkopen). Daarin, zo meen ik nu scherper dan ooit tevoren te weten, ligt het specifieke van een geestelijk genootschap. Je werkt niet primair volgens het vraagmodel (ik ga uitzenden wat de mensen willen horen), maar volgens het aanbodmodel (ik ga uitzenden wat ik vind dat gezegd moet worden). Het paradoxale van het laatste is dat mensen dan nog wel eens eerder zouden kunnen luisteren dan wanneer je gaat vertellen wat je denkt dat ze willen horen. Ben ik nog begrijpelijk?⁴

Terug naar Kunneman. Kunneman heeft niet alleen gelijk in het presenteren van het dilemma, maar ook in zijn taxatie dat de koers van het HV de laatste jaren in toenemende mate gericht is geweest op het ideaal van een platformachtige organisatie met een vervluchtigde levensbeschouwelijke identiteit.⁵ Dat wil zeggen: men zendt niet zelf een boodschap uit, maar *laat anderen aan het woord*. Kunneman zegt: doorgaan op die lijn. Ik zeg: bijsturen die tendens.

De keuze voor het één of voor het ander is niet alleen principieel, maar ook beleidsmatig een fundamentele keuze. Het heeft niet te maken met de positie van personen, maar met de koers van het levensbeschouwelijk genootschap voor de komende jaren. De keuze is ook zó fundamenteel dat deze niet afhankelijk mag zijn van de willekeurige krachtsverhoudingen binnen een hoofdbestuur, de persoonlijke voorkeur van functionarissen of de mening van medewerkers bij de ambtsopleiding voor geestelijk werkers (UVH). Het is een keuze die alleen maar kan en mag worden gemaakt door de leden van het Humanistisch Verbond na een brede discussie. Wanneer de vereniging of de verantwoordelijke beslissers daarover geen

keuze kunnen maken of willen maken, dan is dat in feite ook een keuze, zij het de verkeerde.

De keuze tussen de twee benaderingen is van zulke grote praktische betekenis omdat het te maken heeft met: a) de organisatiestructuur van de vereniging; b) de identiteitsgebonden geestelijke verzorging; en c) de bezinningsactiviteiten die door het HV worden georganiseerd.

Kiest men voor een min of meer neutrale koers, dan zie ik niet erg veel noodzaak om bijvoorbeeld een vereniging in stand te houden. Een donateursorganisatie volgens het Greenpeace-model voldoet dan beter. Een vereniging van leden die elkaar vinden op basis van een beginselverklaring en een op die grondslag georganiseerd geestelijk werk en daarbij aansluitende bezinningsactiviteiten, biedt een samenhangend pakket. Kunneman verwerpt dat hele pakket. Eerst ten aanzien van de geestelijke verzorging, maar nu ook duidelijk ten aanzien van de bezinningsactiviteiten. Ik bepleit acceptatie en revitalisering van dat hele pakket.

Waarom wordt de vereniging als geestelijk genootschap als een afgeschreven ideaal beschouwd?

Hoe komt hij – en anderen die er net zo over denken – tot een dergelijke houding? Dit is ingegeven door een door mij op geen enkele manier betwiste, ja zelfs gewaardeerde betrokkenheid. Het is ingegeven door de zorg dat het HV in een theemutscultuur van verzuiling zal blijven hangen. Zij menen dat die tijd voorbij is. Ik deel die diagnose niet of liever: ik verwerp de manier waarop het probleem aan de orde wordt gesteld. Er is een verschil van mening over feitelijke en over normatieve zaken. Ten aanzien van het normatieve: geen enkele samenleving kan zonder een zekere vorm van gemeenschap, saamhorigheid en collectiviteitsgevoel. Ik krimp dus niet ineen van schaamte wanneer Kunneman dat als 'theemutscultuur' of het hooghouden van een 'wij-gevoel' brandmerkt. Ik zet die theemuts graag op mijn hoofd. Men ziet dan ook overal dat idee terugkomen (en daarmee ga ik van het normatieve naar het feitelijke). Kunneman ziet dat niet, maar dat schrijf ik toe aan twee factoren; 1) een verkeerde taxatie van maatschappelijke ontwikkelingen en 2) verkeerde lectuur, lectuur uit de jaren zeventig waarin voortdurend gehamerd wordt op individualisering en fragmentatie.⁶

Bekijk die foto eens van dat meisje in de *Humanist*, afgedrukt bij het interview met Kunneman. Walkman op het hoofd. Maar ook een shirtje aan, met een tekst. Wat staat erop? Ze hoort ergens bij. Wil ergens bijhoren. De moderne mens is wereldburger, neemt overal kennis van, maar is ook lid van de sportclub, lokale gemeenschap, buurt, school enzovoorts. Het één is niet in strijd met het ander. (Walkmans gaan soms schuil achter hoofddoekjes.)

Nu zal men zeggen: waar maakt die Cliteur zich zo druk over in zijn gefulmineer tegen individualisering en het daarbij behorende platformmodel van het HV? Wat een morele kruisvaarder met zijn beginselverklaring en het zweren op de bijbel van Van Praag. Bovendien, je kunt die twee perspectieven toch wel combineren. Ligt de waarheid niet ergens in het midden?

Tja. Dat denk ik zelf ook wel eens. Maar meestal denk ik dat het twee voor twaalf is en dat we 'als de donder moeten kiezen waar het HV voor staat'. Net als Kunneman. Ook een *moral crusader*, zij het – althans wat mij betreft – van de verkeerde richting.

Ik denk dat we er goed aan doen deze discussie niet te snel te verwerpen als onbelangrijk of 'naar binnen gericht'. Je komt alleen maar naar buiten, wanneer je van binnen iets weet te

brengen. In ieder geval is het zo dat het bestuur van een organisatie, idealiter althans, een bepaalde koers moet kunnen uitzetten. Voor de kernactiviteiten van het HV, te weten bezinning, geestelijke verzorging en humanistisch vormingsonderwijs,⁷ heeft wat Kunneman zegt grote beleidsmatige implicaties. Kunneman trekt ook zelf – volkomen consequent – de praktische consequenties uit wat hij schrijft; en misschien een deel van de UVH ook. Logisch, dat doe ik ook met mijn ideeën. Daar zijn ideeën voor. Wanneer men inderdaad gelooft dat de samenleving een aggregaat gefragmenteerde individuen is die zich niet meer laat segmenteren in termen van levensbeschouwing, dan moet men ook een heel andere functie bedenken voor het levensbeschouwelijk genootschap dan wanneer men van mening is dat we naar een pluriforme samenleving toegaan met het humanisme als een eigengeaarde levensovertuiging.

Vanuit het perspectief van Kunneman ligt het volkomen voor de hand dat men geen organisatie meer bewerkstelligt op grond van een collectief gedragen identiteit en dat men bijvoorbeeld de bezinningstaak op eigen titel inwisselt voor een platformachtig aanbieden van de vele meningen die onze samenleving rijk is. Het HV is dan niet meer zelf een 'zendende instantie', een vereniging met een boodschap, maar een doorgeefluik, een soort Nederlands Gesprekcentrum voor een grotere groep mensen. Daarbij past ook een model van geestelijk werk. Men legt niet meer een bepaalde collectieve identiteit ten grondslag aan dat werk, maar vele identiteiten, net zoveel als er individuen zijn die dat geestelijk werk toevallig verzorgen. Voor een inhoudelijke benoemingsprocedure, voor een geestelijk genootschap dat daar enige bemoeienis mee heeft, voor dat alles is geen noodzaak meer natuurlijk, nee, het zou zelfs volkomen in strijd zijn met zo'n platform-idee.

Van oude en nieuwe schoenen

In een ander verband heb ik wel eens betoogd dat met de lijn van Kunneman de bekostiging van de geestelijke verzorging onder druk komt te staan en Kunneman oude schoenen weggooit voordat hij nieuwe heeft. Maar daar is hij natuurlijk niet van onder de indruk, omdat hij nu eenmaal gelooft dat die oude schoenen tot op de draad versleten zijn en wij desnoods maar eens op blote voeten moeten gaan lopen, want dat stimuleert het nadenken over hoe we aan nieuwe schoenen komen. Ik daarentegen denk dat die oude schoenen uitstekend voldoen. Ja, ik zie zelfs die schoenen uit grootmoeders tijd overal weer op straat verschijnen. Nu niet als theemutscultuur en verzuiling, maar als pluriforme samenleving en gemeenschapsdenken.

Daarmee komen we bij een laatste, iets meer frivole kwestie. Wie zijn nu de vernieuwers en wie zijn de oudjes? Dit punt is meer van retorische betekenis dan principieel. Principieel maakt het voor de beoordeling van een bepaald verschijnsel natuurlijk niet veel uit wie iets wil behouden en wie iets nieuws wil invoeren. Niet alles wat nieuw is, is immers goed. Allerlei moderne technieken waarmee tegenwoordig oude culturen en ecologische systemen worden ontregeld, zijn vernieuwingen ten opzichte van wat daar eeuwenlang gebeurd is. Niet alles dat zich aandient als vernieuwing is goed. Maar zoals we uit de reclame kunnen leren heeft 'vernieuwing' nog steeds een magische klank. Wanneer vernieuwde Omo 'witter dan wit' wast,⁸ dan zouden we dat in onze nuchtere stemmingen wel kunnen weglachen, maar kennelijk appeleert het aan een onredelijke dieptelaag in onze persoonlijkheid die ons tot kopen aanzet. 'Nieuw' heeft toch iets magisch.

Vandaar dat het ook retorisch verstandig is dat Kunneman met enige regelmaat beelden gebruikt als 'theemutscultuur', 'club', 'wij-gevoel', 'verzuiling' en niet nalaat te vermelden dat *hij* tenminste nadenkt over 'vernieuwing van geestelijk werk'. Dat werkt. Zelfs diegenen die van mening zijn dat Kunneman geen voldragen theorie over de grondslag van geestelijke verzorging weet te presenteren en evenmin een oplossing heeft voor het toch niet zo kleine probleem van de denominatief gebonden financiering van het geestelijk werk – ja zelfs diegenen hebben een zekere sympathie voor zijn beeldenstormerij, want het is tenslotte 'vernieuwend' of hij 'denkt na over vernieuwing'.

En zo zitten zij die theoretisch het pleit gewonnen hebben met hun goede argumenten voor het bestaande systeem dan toch nog wat beteuterd op het beklagdenbankje: *zij* denken *niet* na over vernieuwing, is de implicatie. Zij houden volkomen verstand vast aan 'verworven posities'. (Ik stel voor om dat in het vervolg het 'Omo-argument' tegen de identiteitsgebonden geestelijke verzorging te noemen.)⁹

Ik ga dat plaatje eens een beetje rechttrekken. Ik wil *niet terug* naar een theemutscultuur, verzuiling, beginselverklaring en Van Praag met een baard; ik heb mijn ogen goed open en constateer dat dat allemaal brandnieuw is. Ik kom óók in verzet tegen de oudjes, maar dat zijn voor mij Foucault en Lyotard en met Van Praag en andere *founding fathers* heb ik geen rekeningen te vereffenen. Het is van belang dat het humanisme en het Humanistisch Verbond bij de tijd blijven en dat we niet oude slogans van tien jaar geleden blijven herhalen, zoals mijn wat oudere vakbroeders doen. Geen oude slogans dus, maar wat oude slogans zijn en wat nieuwe, daarover verschillen Kunneman en ik kennelijk van mening.

Ik zeg het nu wat plagerig, maar ik ben toch wel serieus. Ik geloof dat we bij de hedendaagse tendensen voor een pluriforme samenleving met verschillende levensbeschouwelijke identiteiten moeten aanhaken. Alleen een hv dat goed inspeelt op veranderde verhoudingen kan bij de tijd blijven. We moeten inzetten op het model van de pluriforme samenleving (zoals goed gebeurt bij het HVO).¹⁰ Hier vinden we een manier van denken over humanisme geëxpliciteerd die tevens richtinggevend kan zijn voor andere door het hv te ondernemen bezinningsactiviteiten.¹¹ Niet omdat het *humanisme* zo pluriform is, maar omdat in de samenleving verschillende identiteiten zijn te vinden waarvan het humanisme er één is (anders gezegd: de samenleving is pluriform).¹² Als geestelijk genootschap kunnen we de identiteit van het humanisme verder ontwikkelen en op basis daarvan ook verschillende praktische vertalingen presenteren, zoals humanistisch vormingsonderwijs en humanistische geestelijke verzorging.

Het is van belang duidelijk te stellen dat het hv alleen maar in geestelijke verzorging geïnteresseerd is *voor zover* deze aan een levensbeschouwing kan worden gekoppeld. Het idee van de identiteitsgebonden geestelijke verzorging is als volgt ontstaan. Er werd *eerst* de noodzaak tot het ontwikkelen van een humanistische levensovertuiging gevoeld en *vervolgens* is men – omdat het geestelijk werk zich daar goed voor leende – een vorm van geestelijk werk gaan ontwikkelen en praktiseren die goed aansloot bij die levensovertuiging. De consequentie daarvan is dat als het ooit zover mocht komen dat Kunneman als hoogleraar praktische humanistiek erin zou slagen aannemelijk te maken dat het geestelijk werk zou moeten worden losgekoppeld van de humanistische levensbeschouwing, dan zou elke noodzaak voor het hv om zich met geestelijk werk te bemoeien verdwijnen.

Nog even terug naar het beeld van de oude schoenen. Het Humanistisch Verbond ver-

koopt een bepaald merk schoenen. Als die schoenen niet meer gefabriceerd kunnen worden, moeten we de fabriek sluiten. Maar we gaan niet over op het fabriceren van andere schoenen met een mindere kwaliteit. We verkopen alleen merkartikelen. En al helemaal niet gaan we over tot het vervaardigen van een heel ander produkt.

Ik vrees dat ik nu sommigen ernstig heb doen schrikken. Twee categorieën lezers schuiven wellicht wat ongemakkelijk op hun stoel. Allereerst: wie het hv vergelijkt met een bedrijf begrijpt hier natuurlijk niets van. Mijn punt is echter dat die vergelijking maar in beperkte mate opgaat. Een bedrijf produceert tandpasta met een smaak die geheel is toegesneden op een zo groot mogelijke hoeveelheid consumenten. Een geestelijk genootschap daarentegen produceert iets waarvan men vindt dat het goed is dat het er is. Natuurlijk, er is een ondergrens. Wie voor lege zalen preekt kan zijn activiteiten beter staken, maar het verschil in accentuering en motivering is toch van belang. De tweede categorie die schrok bij mijn bewering waren misschien de professionals. Zij laten nog eens goed op zich inwerken dat ik heb gezegd dat het hv alleen belangstelling heeft voor gv voor zover het aan een levensbeschouwing is gebonden. Stel nu eens dat dat toch onverhoopt niet meer het geval kan zijn? Ja, dan moet het hv ermee ophouden.

Maar, wees gerust, ik geloof dat het niet zo'n vaart zal lopen omdat het model van de pluriforme samenleving aan betekenis wint en de postmoderne diagnose van de maatschappij als een verzameling gefragmenteerde individuen tot het verleden behoort. Het opgeven van die identiteit op basis van een verouderde analyse van ontwikkelingen binnen de maatschappij is dus ook vanuit het oogpunt van de professionals heel onverstandig. We moeten juist inzetten op identiteit. Niet alleen omdat we a) nu volgens die grondslag geestelijk werk bekostigd krijgen, maar ook omdat b) dat zal blijven gebeuren en wij c) ons best ervoor moeten doen dat model te verbeteren en d) grote groepen mensen alleen kunnen worden gebonden op basis van een aansprekende identiteit (en niet het laten verwateren daarvan; daarvoor 'betaalt niemand'). Ik hoop dus dat ik met mijn voorstellen niet met het hoofd in de wolken loop, maar ook de penningmeester nog onder ogen kan komen en professionals kan geruststellen dat ook hun arbeidspositie het best bij het model van de identiteit gediend is. Die identiteit laten vervluchtigen betekent, wat de Engelsen zo aardig aanduiden als: 'turkeys voting for Christmas'. Laten we dat niet doen.

Noten

1. Kunneman, H., 'Impliciet en expliciet humanisme. Notities over de toekomst van het Humanistisch Verbond', in: *Rekenschap*, juni 1995, p. 116-123; en Tielman, Rob, 'Iets is niet humanistisch omdat er humanistisch op staat', in: *Rekenschap*, september 1995, p. 198-200.

2. Ik geef toch maar voor het gemak de volledige tekst: Beginselverklaring van het Humanistisch Verbond: *Het humanisme is de levensovertuiging die probeert leven en wereld te begrijpen uitsluitend met menselijke vermogens. Het acht wezenlijk voor de mens zijn vermogen tot onderscheidend oordelen, waarvoor niets of niemand buiten hem verantwoordelijk kan worden gesteld. Het humanisme wordt gekenmerkt door:*

- 1) *de voortdurende bereidheid zich in denken en doen naar normen van redelijkheid en zedelijkheid te verantwoorden;*
- 2) *de helpende zorg voor de medemens om hem in staat te stellen zich te ontplooien tot een volwaardig bestaan in zelfbestemming;*
- 3) *het streven naar een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid, eerbied voor de menselijke waardigheid en medemenselijkheid centraal staan.*

Het Humanistisch Verbond stelt zich ten doel:

- 1) *allen te verenigen die met het beginsel instemmen;*
- 2) *een centrum te zijn voor verdieping, verbreiding en verdediging van de humanistische levensovertuiging;*
- 3) *activiteiten te ontwikkelen of deel te nemen aan activiteiten van anderen welke bijdragen aan het ontstaan van een samenleving van mensen, die zich hun verantwoordelijkheid voor zichzelf, hun medemens, de natuur en die samenleving bewust zijn.*

3. *Humanist*, september 1995, p. 11.

4. Vgl. tevens: Cliteur, P.B., 'De organisatie van levensbeschouwing in de jaren negentig', in: *Civis Mundi*, 3 (1995) p. 118-123.

5. Kunneman: 'Ik denk dat het hv nieuwe platforms moet creëren waar mensen met elkaar over hun bestaansvragen kunnen spreken, waarna ze naar huis kunnen gaan om zelf de weg te nemen die bij hun leven past'. In: *Humanist*, september 1995, p. 11.

6. Cliteur, P.B., 'The Challenge of Postmodernism to Humanism', in: *New Humanist*, Jrg. 110, nr. 3, augustus 1995, p. 4-9; 'De bijdrage van het humanisme aan de Europese cultuur: nu en straks', in: *Tijdschrift van de Vereniging voor Filosofie Onderwijs*, jrg. 23, maart 1994, p. 36-45; 'De uitdaging van het post-modernisme', in: S.W. Couwenberg (red.), *Geloof en christendom in de jaren '90. Kritische evaluatie en perspectief* (Kampen 1992) p. 113-129; 'Post-modernisme en liberalisme in Franse en Amerikaanse theorieën', in: *Liberaal Reveil*, juni 1992, p. 107-113.

7. Dat is overigens niet een keuze van mij, maar een congresbesluit. Het congres heeft humanistisch vormingsonderwijs aan de kerntaken toegevoegd.

8. Het is een wat gedateerd voorbeeld, maar ik zie weinig reclame tegenwoordig. Ik mag verwachten dat ook nu nog wel geflirt wordt met vernieuwing als enig zaligmakend idee.

9. Hoewel... argument? Het is eigenlijk geen argument. Het is het oproepen van een spook: het 'Omo-spook'.

10. Vgl. Corsius, Mart, *Waarden en normen in het onderwijs: denken, doen en samenwerken. Een praktisch-pedagogische handreiking voor hvo-geevenden en groepsleerkrachten in het basisonderwijs* (Utrecht 1994) p. 44: 'Een hvo-gevende bekendt kleur: ze begeleidt vanuit humanistische uitgangspunten kinderen bij het ontwikkelen van een persoonlijke waardenoriëntatie'.

11. Vgl. Cliteur, P.B., 'Maar dan komt het verschil', in: *Trouw*, 8 oktober 1994 en 'De anti-thesen opnieuw bezien', in: *Christen Democratische Verkenningen*, jrg. 11, 1994, p. 464-475, waarin betoogd wordt dat we niet de verschillen tussen het humanisme en andere levensbeschouwingen onder tafel moeten schuiven, maar ons – met respect voor elkaar – van elkaar moeten onderscheiden.

12. Wat weer iets heel anders is dan gefragmenteerd. 'Pluriform' wil zeggen: er zijn verschillende levensbeschouwelijke richtingen met een te identificeren aard en structuur te onderkennen.